

ZIYA PAŞA'NIN KÜLLİYATI'NDA SOFUZADE'NİN DERKENAR NOTLARI

Merhum Hocam Prof. Necati LÜGAL'in aziz hatırasına ...

Abdulkerim ABDULKADİROĞLU

Tenkid, bir konuya ait yazıyı veya bir emeği değer bakımından gözden geçirme, eleştirme, nokta-i nazar beyân etmedir. Aynı kökten gelen intikâd da tenkid anlamına gelir. Ayrıca bu sonuncu kelimenin, kalp parayı gerçeğinden ayırma anlamı da vardır. Bir yazıyı veya kitabı, özellikle muhtevası bakımından tenkid etmek için, yazarının kafasıyla, o konu etrafında düşünebilecek, hatta daha iyi düşünceler üretilebilecek kapasiteye sahip olunmalıdır. Tenkid denince ilk akla gelen eleştirmektir. İntikadda ise eleştirme bulunmakla beraber, o konu veya eser etrafında kendi görüşlerini ortaya koyma, böylece bir nevi boy ölçüşme de söz konusudur. Bu iş kısmen nazîre yazmaya benzer. Şâir, tanzîr işinde, nazîre yazdığı şâirden asla aşağı olmadığını zımnen sergilemeye çalışırken zaman zaman ondan üstün olduğunu da ortaya koyar. Tanzîrde nefsâniyetin galebesi, tenkidde olduğu kadar fazla değildir. Çünkü nazîre yazarken önce takdir ve tevcîl duyguları ağır basar. Tenkidde ise eksik taraflar bulunarak işe başlanır. Bu cihetle intikad yazıları, ilmî gelişmelere katkıları bakımından önem arzederler. Yalnız intikadın nefsi tatminden uzak kalınarak sadece ilme hizmet için yapılması lâzımdır. Başarılı intikadcıların bulunduğu bir toplumda her eline kalem alan yazarlık için kollarını sıvama cesareti göstermez; en azından haddini bilmek mecburiyetinde olduğunu anlar. Günümüzde dostluk hatırına veya teşvik için yazılan kitap tanıtımlarını, gerçek bir intikaddan ayrı mütalâa etmek mecburiyetindeyiz. İntikad yazısına başlarken bu işi yapanın, konuya, en azından ele aldığı kitabın yazarı kadar, hatta daha fazla hâkimiyeti söz konusudur. Bundan dolayı gerçek bir intikad yazısına ödenecek telif hakkı, sıradan bir yazıya ödenen meblağın halkı üç misli olmalıdır ki ilme hizmet için kolları sıvayan, emeğinin karşılığını maddî olarak da görebilsin.

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere bir konuyu tasarlayıp planını önüne koyarak araştıran ve yazmaya başlayan kişi, bir noktada meseleye hep kendi penceresinden

bakıyordur. Halbuki aynı konuya başkalarının bakış açıları, o konuya değişik boyutlar kazandırır ve hatalar objektif olarak görülmüş olur. Belli kurumların yayımlayacakları kitapları bir raportöre inceletmeleri kısmen bu maksata hizmet ediyor görünse de, alınan neticelerin tam bir intikad boyutunu bulduğu söylenemez.

Derkenar (kenar-on a margin) notların intikad noktasından büyük bir önemi vardır. intikadda nokta-i nazar beyan edilirken takdir ve tebci de bulunduğundan, okunan kitapların ve risâlelerin sayfa kenarlarına yapılan çıkmalar yazı malzemesi olduğunda, daha geniş bir çevre tarafından bilinirler ve onlardan istifade edilme çerçevesi genişler. Derkenar notlar genelde fazla uzun olmazlar. Bunların biraz genişi olarak ta'lîka (an appendix or marginal note to a writing) ları düşünebiliriz. Bu bilgiler, ilgili kitabın sayfa kenarlarına (der-kenâr) yazıldığı gibi belli şekilli kağıtlara yazılarak sayfa aralarına asılır veya yapıştırılırlar ki yapılan bu işle ilgili terminoloji olan ta'lîka, Arapça asmak mastarından gelmektedir. Ancak ta'lîkalar, yukarıda temas edildiği gibi, genelde derkenar notlardan daha fazla olurlar. Böylece derkenarların, kitap terminolojisi ve metodoloji açılarından da ayrı ayrı önemi hâiz olduklarını söyleyebiliriz.

Şiir, hislerin ifadesinde en güzel bir vasıta. insanların erişilmesi zor merhaleler diye düşündükleri şiir yazma kabiliyeti ve sihir yapma işi o derece mühimdir ki, Hz. Peygamber'in, kendisine vahiy yoluyla gönderilen Kur'an-ı Kerim'i, Kureyşliler'e irâd ve tebliğ edip de bu ilâhî mucizenin, yıllardan beri Ka'be duvarlarında asılı *Mu'allakât-ı Seb'a* (Yedi Askı)'yı aşağıya indirecek boyutu kabul edilince, küfür ve şirklerinde ısrarlı bazı Kureyşliler bu Allah Kelâmı'na şiir ve sihir; Hz. Muhammed'e (S.A.V.) de şâir ve sâhir dediler, ama o, bunlardan hiç biri değildi¹.

O'nun tebliği ancak ve ancak kendisine vahyolunandan ibaretti². Şiir hikmetlerin terennüm vasıtası olduğu zamanlar şüphesiz daha güzeldir. Bundan

1 Konu etrafında *Kur'ân-ı Kerîm*'in aşağıdaki âyetlerine bk.:

Tür Süresi / âyet 29-30: "(Habîbim) sen hemem öğüt vermekte devam et. Öyle ya, sen Rabb'ının ni'meti sâyesinde ne bir kâhin, ne de bir mecnûn değilsin. Yoksa (O), bir şâirdir, biz onun, zamânın felâketli hadiseleri (ne çarpılması) nı gözetliyoruz mu diyorlar? (Her şâir gibi nihâyet o da ölecek)."

Hâkka Süresi / âyet 41-42: "O. sid şâir sözü değildir. Ne az inanır (adamlar) sınız siz. O bir kâhin sözü de değildir. Siz ne az düşünür (adamlar) sınız."

Enbiyâ Süresi / âyet 5: "Dediler: Hayır, (bunlar) (Kur'ân âyetleri) saçma sapan rü'yâlardır. Hayır, onu kendisi uydurmuştur. Hayır. O, bir şâirdir. (Bunlar değilse) o halde evvelki (peygamber) lere gönderildiği gibi o da bize bir mu'cize getirsin."

Sâffât Süresi / âyet 36: "Biz mecnûn bir şâir için (Hz. Muhammed), ma'budlarımızdan yaz mı geçecek mişiz? derler (di)."

2 *Kur'ân-ı Kerîm*'in şu âyetlerine bk.:

Necm Süresi / âyet 3-4: "Kendi re'y ü hevâsından söylemez o. O, kendisine (Allah'tan) ilkâ edilegelen vahyden başkası değildir."

dolayı şiirde dâima hikmet aranır. Aksi takdirde şâirler içinde yerilenler arasına girmeyi hak ederler³.

İnsanların fitratlarında bulunan daima iyiyi düşünme, iyiyi söyleme ve dinleme arzusu; onların, zevk almakla birlikte rindâne ve âşıkâne şiirlerden çok hikemî şiirlere olan rağbetlerini artırmıştır. Edebiyatımızda hikemî tarzın sembol ismi olan Nâbî'den önce de şüphesiz bu tarzda şiirler yazanlar vardı. Önceki yüzyıllarda yaşamış şairlerin şiirlerinde de hikemî konular bulunmakla birlikte bu hâl Nâbî'de bir başka zerâfet, tatlılık ve başarı ile işlenmiş; bundan dolayı Nâbî Ekolü (Mektebi) ortaya çıkmıştır.

Ziya Paşa (d.?, 1829-öl.Adana, 17.5.1880), şiirlerinde hikemiyâtın bulunduğu son devir Osmanlı şairlerindedir. Onun hareketli, zaman zaman ıztıraplı, ama son derece gayûr ve başarılı, dürüst ve iş bitiren kişiliği kayıtlara geçmiştir. Sukût-ı hayâle uğradığı, bedbinleştiği zamanlarını onun şiirlerinde takip etmek mümkündür. Ziya Paşa yukarıda sayılan müsbet tarafları yanı sıra harîs biridir. Sultan Abdülaziz'in culusu ile onda yükselme hırsı da artar.

Ziya Paşa, şair olarak çok okunmuş, böylece geniş bir muhit tarafından bilinip tanınmıştır. Öyle ki Tercî-i bend ve Terkiib-i bend'ini ezberleyenler görülmüştür.

Geniş bir kültür birikimine sahip olan Türk milletinin hayatında İslâm dininin izleri vardır. Hislerin ifadesi olan şiirde, bilhassa klasik Türk şiirinde, İslâmî esasların saygılı olmak gerekir. Çünkü bu şiirin kaynak kitapları arasında dinin temel eserleri bulunur. Oldukça geniş bir din ve tasavvuf kültürüne sahip olmadan hele hele hikemî tarzda yazılmış şiirleri anlamak mümkün değildir. Şair, hislerini ifade ederken her şeyden önce Allah ve Resûlü'nün gücenecekleri bir tarzı kullanmaktan azamî derecede sakınmalı; dinî esasları tahrîfe uğratici bir üslûb kullanmamalıdır.

Bunca okunmuş ve beğenilmiş olan Ziya Paşa'nın zaman zaman bu hataya düştüğünü görüyoruz. Yukarıda bir nebze ifade ettiğimiz gibi şaire manzumelerini yazdıran duyguları ve yaşadığı olayların bıraktığı izleri dikkate almak lâzım gelecektir; fakat şair de yazdıklarını tekrar gözden geçirmek, hatta değişiklikler yapmak üzere bazı beyitleri ve mısraları beklemege bırakmak zorundadır. Aksi takdirde tenkide konu olacaktır.

Bu yazıya konu, *Ziya Paşa'nın Külliyyâtı* üzerinde bulunan Sofuzâde Mehmed Tevfik Efendi'nin (d. Kastamonu, 1873 - öl. aynı yer, 20.4.1960)

³ *Kur'ân-ı Kerîm*'in şu âyetlerine bk.:

Şu'arâ Sûresi / âyet 221-226: "(Ey müşrikler) şeytanların kimlerin üzerine indiğini size haber vereyim mi ben? Onlar her günahkâr yalancının tepesine iner(ler). Onlardır ki (şeytanlara) kulak verirler ve onların çoğu yalancıdır.

Şâirler (e gelince), onlara da sapıklar uyarlar. Onların her vâdîde hakâkaten ifrâta (mübâlağaya) düşegeldiklerini ve hakikaten yapmayacakları şeyleri söyler (insanlar) olduklarını görmedin mi?

derkenar notlarıdır. Mahlâsı "Tevfik" olan Sofuzâde (soyisim kanunu ile Safoğlu'nu kullanmıştır) de son devir Osmanlı şairlerindedir. Bir kaç seyahati dışında ömrü Kastamonu'da geçmiştir. İyi bir eğitim görmüştür. Arapça ve Farsça'yı bu dillerde eserler okutacak ve şiirler yazacak kadar iyi bilmektedir. İbnü'l-Emîn'e göre emsâli mebzûl olmayan şairlerindedir. Hayatı Kastamonu'da geçmiş olmasına rağmen sesini bu şehrin dışında duyurmasını bilen Sofuzâde'nin Kastamonu Vilâyeti Matbaası'nda, 1328/1910 yılında, 240 sayfa halinde basılmış, divanım dediği, *Hulviyyât* adlı bir şiir mecmuası vardır. Bunun dışında ilk defa değerlendirdiğimiz, tek nüshası bulunan, el yazması dokuz adet şiir defterinden şimdilik on yedi makalemiz yayımlandı⁴. Bu çalışmalar devam etmektedir. Adı geçenin *Ziya Paşa Külliyyâtı* üzerindeki notlarını değerlendirmem için elimiz altında bulunan İstanbul 1343/1925 yılı baskılı nüshayı aziz dostum Mehmet Tufan Arslan Bey verdi. Kendisine bu vesile ile teşekkür ediyorum.

- 4 Söz konusu makalelerin bibliyografik künyeleri şöyledir:
- a) "Divan Şiirinde Aktüalite ve Sofuzâde'nin On İki Manzûmesi" *Erciyes*, y. 15, nr. 169. Ocak 1992, s. 14-17.
 - b) Divan Şiirinde Aktüalite / Memuriyet-Ticaret" *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, nr. 4, Şubat 1992, s. 6-7.
 - c) "Divan Şiirinde Aktüalite / Sofuzâde M. Tevfik Efendi'nin Bilinmeyen Beş Ramazâniyesi", *Elif*, nr. 2, Şubat 1992, s. 32-33; Aynı dergi, nr. 3, Mart 1992, s. 26-27.
 - d) "Divan Şiirinde Aktüalite / Sofuzâde'nin İstanbul İçin Bir Müsebbâ'ı", *Erciyes*, y. 15, nr. 172, Nisan 1992, s. 13-14.
 - e) "Reîs-i Cumhûr'a Sû-i kasd Konusunda Bilinmeyen Bir Manzûme", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, nr. 67, Temmuz 1992, s. 54-56
 - f) "Divan Şiirinde Aktüalite / Sofuzâde'nin Bilinmeyen Üç 'İyd-ı Adhâ Manzûmesi", *İslâmî Edebiyat*, nr. 17, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 27-31.
 - g) "Divan Şiirinde Aktüalite / Sofuzâde'nin Biri Münâcat Diğeri Medhiye Hz. Ali ve Hz. Hüseyin için yazdığı Bilinmeyen İki Manzûmesi", *Kızılırmak* y. 1, nr. 6, Haziran 1992, s. 8-9.; aynı yazı, *Erciyes* y. 17, nr. 200, Ağustos 1994, s. 78-79.
 - h) "Divan Şiirinde Aktüalite / Sofuzâde'nin Bilinmeyen Sal ve Zelzele Manzûmeleri", *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, nr. 6, Nisan 1992, s. 15-17.
 - i) "Divan Şiirinde Aktüalite / Millî Konular ve Sofuzâde'nin Bilinmeyen İki Manzûmesi", *Erciyes* y.15, nr. 180, Aralık 1992, s. 4-5.
 - j) "Kemâlî Baba ve Sofuzâde'nin Onun Bir Mısra'ını Terbî'i", *Millî Folklor*, nr. 14 Yaz 1992, s. 14-15.
 - k) "Mensûr Şiir ve Sofuzâde'den Bir Örnek", *İslâmî Edebiyat*, nr. 16, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 11-12.
 - l) "Sofuzâde'nin Bilinmeyen Sekiz Şarkısı", *İslâmî Edebiyat*, nr. 18, Ekim-Kasım, Aralık 1992, s. 18-21.
 - m) "Sofuzâde'nin Biri Farsça Bilinmeyen On Altı Kıt'ası ve Nazmı", *İslâmî Edebiyat*, nr. 19, Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 41-43.
 - n) "Sofuzâde M. Tevfik Efendi'nin Bilinmeyen On Beş Koşması", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. Şükrü Elçin'e Armağan, y. XXIX, nr. 1-2, Ankara 1993, s. 1-13.
 - o) "Sofuzâde M. Tevfik Efendi ve On Üç Nazîresi-Yirmi İki Na'ti", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, nr. 7, Ankara 1993, s. 53-90.
 - p) "Sofuzâde M. Tevfik Efendi'nin Bilinmeyen On Muhammesi ve Altı Tahmisi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, nr. 11, Erzurum 1993, s. 243-267.
 - r) "Sofuzâde M. Tevfik Efendi'nin Bilinmeyen Dokuz Müseddesi ve Bir Tesdîsi", *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yeni Dönem, nr. 2, Ankara 1994, s. 154-171.

Külliyyât-ı Ziya Paşa üzerinde Sofuzâde'ye ait şu kayıtlar vardır: Ön kapak altında elde olan ekzema ve sulu kabarma ilacı tarifi, kullanılış şekli; sol tarafında Erbilli A'mâ Yusuf Garbî Efendi'nin matbû divanından 3 Mart 1943 tarihinde istinsah ettiği bir na't-i şerîfi; zahriyyesinde Nâbî merhumun meşhur "Sakin terk-i edebden küy-ı mahbûb-ı Hudâ'dır bu /Nazargâh-ı İlâhî'dir makam-ı Mustafâ'dır bu" matla'lı na'ti ve bunun yazılıp keyfiyetini açıklayıcı 21 Kânun-ı evvel 1944 tarihli notları; yazı karakterinden başkasına ait olduğu anlaşılan, mahlası olmayan bir murabba; arka kapak altında o sene kışın şiddetli geçmiş olması sebebiyle 7 Nisan 1943 tarihli Sofuzâde'ye ait bir gazel ve yan sayfada Sofuzâde'nin hocası merhum Ballıklızâde Ahmed Mahir Efendi'ye ait bir gazel vardır. Şimdilik bunların üzerinde durmayacağız.

Yazımıza konu olan derkenar kayıtlar *Külliyyât*'ın metni üzerinde ve eserin iç sayfalarında bulunan kayıtlardır ki bu notları iki grupta mütâlaa edebiliriz. Bunların bir kısmı eksik veya hatalı kayıtların tamalanması, olaylar etrafında görüş beyânı veya tashîhidir. Diğer kısmı ise Ziya Paşa'nın bazı beyitleri etrafına Sofuzâde'nin tam bir eleştiri yapmak niyetiyle koymuş olduğu notlardır. Şimdi sayfa sırası içinde bu derkenar notları verirken tamamlayıcı bilgileri de ekleyeceğiz. Bu çalışmayı yaparken, bibliyografik künyeleri aşağıda verilecek eserler göz önünde bulunduruldu. Bunlardan 1343/1925 tarihli matbû *Külliyyât-ı Ziya Paşa*'dan "Külliyyât"; Sayın Prof. Dr. Önder Göçgün Bey'in *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri* nâm eserinden "Ziya Paşa" kısaltmalarıyla söz edilecektir. Sofuzâde'nin derkenar notlarını değerlendirirken pek tabii ki *Külliyyât*'ın sonuna eklenen kısımlar da gözden geçirildi.

Külliyyât:

Gelip Mahmûd-ı evvel 'asrına hâmûş olmuş kalmış
Reşîd-i nüktedânın hâme-i ferhunde-'unvânı

Sofuzâde'nin notu:

Gelip Mahmûd-ı evvel 'asrına hâmûş olup kalmış
"olup" okunduğunda vezin düzelmektedir.

Külliyyât'ın sonundaki notlarda buna temas edilmiş; *Ziya Paşa* kitabı'nda da aynı hata tekrarlanmıştır. (s. 156).

Külliyyât, s. 108: Şeyhülislâm-ı sâbık Merhûm (Mehmed) Sa'deddin Efendi'nin Vefâtına Tarihtir. ikinci beyit:

Câh-ı fetvâdayıl muttasıl
Hükm-i şer'i etdi hakkıyla revân

Sofuzâde'nin notu:

Câh-ı fetvâda sekiz yıl muttasıl

Bu mısra'ın tamamı böyle çıkmak lâzımdır, kusur kalmaz. M.T.

(Mehmed Tevfik)

Külliyât'ın sonunda bulunan notlarda bu konuya temas edilerek, Sofuzâde'nin vezne uygun olarak koymuş olduğu sekiz rakamı yerindeki boşluğun aslında olduğundan aynen nakledildiği ifade edilmektedir. Bu not için Hicrî 1294 (1877) yılına ait *Resmî Salnâme*'nin Cedvel-i Meşâhat sırasında M. Sa'deddin Efendi'nin nasbî tarihinin 1275 (1858) gösterildiği; Sultan Abdülaziz'in cülusunda ibkâ ile 1280 (1863) yılında azledilmiş olduğu belirtilmektedir. M. Sa'deddin Efendi (d. 1798 - öl. 1866), Sultan Abdülmecid zamanında 2 sene 1 ay ve ilk şeyhülislamı bulunduğu Sultan Abdülaziz devrinde tam 3 sene (Toplam 5 sene 1 ay) makamda bulunmuş olduğuna göre, manzûmede açık kalan mahalle uygun nasihat müddetini nâtik olabilecek bir aded çıkmıyor denilmektedir. Şeyhülislâm-ların haklarında bilgilerin bulunduğu *İlmiyye Salnâmesi*'nde (s. 592-593) M. Sa'deddin Efendi'nin 5 sene kadar bu makamda bulunduğu kayıtlı iken, daha sonraki bir çalışma olan *Osmanlı Şeyhülislâmları*'nda (s. 192-193) daha net bir rakam verilerek (27.12.1858 (1275)-23.11.1863 arası) 4 yıl 10 ay 27 gün denilmektedir. Müstakimzâde'nin *Devletü'l-Meşâyih ma'a zeyl*'inde (s.132-134) nasb tarihi olarak 21 C.ûlâ 75, infisâl tarihi 11 C. âhire 80; irtihal tarihi ise 24 R.evvel 83 (pazartesi gecesi) kayıtlıdır. Burada ay ve gün farkıyla verilen rakamlardan da sekiz sene doldurulamamaktadır, fakat böyle bir makam için 5 sene de epey bir süredir. İrtihal tarihini dikkate aldığımızda yekun sekiz rakamına ulaşmaktadır. Sofuzâde muhtemelen bunları dikkate alarak ve vezin gereği sekiz rakamını eklemek suretiyle kusur bırakmamağa çalışmış; bir noktada muvaffak da olmuştur.

Ziya Paşa'da burada söz konusu edilen beyit alınmıştır (s. 182-183).

Külliyât, s. 132: (Tercî' ve Terkîb-i Bendlerle Müseddes, Muhammes ve Tahmîs vesâire)

'Akl u cünûnu, bâtul u hakkı beyân için
Yokdur cihânda hayf ki mîzân-ı i'tidâl

Tercî-i bend/11. bende

Sofuzâde'nin notu:

Şairin bu beyti âmiyâne ve sırf sürç-i lisandan ibarettir. Akıl ve cünûnun, hak ve bâtılın nîzâm-ı i'tidâli ilimdir; ahkâm-ı Şer' ve dindir. Allah bu mîzânı halk ve beyân eylemiştir. Sûre-i Rahmân'da (Âyet 7) "Ve vada'a'l-mîzân/ ... Ve ölçüyü koydu" buyurmuştur. Eğer bu mîzân olmasa iyiyi kötüden ayırmak mümkün olmazdı; iyi kim, kötü kim her zaman belli olur.

Külliyyât, s. 134:

Vâ'izlerin efsâneleri hep hezeyândır

Terkîb-i bend/1. bend

ˆ Sofuzâde'nin notu: Bu mısra' küfriyyât-ı şairânedendir. Vâizin söylediği efsâne değil Hak kelâmıdır. 'Afallâhü 'an seyyiâtihi (Allah onun günahlarını affetsin). M.T.

Külliyyât, s. 135:

İç bâde güzel sev var ise 'akl u şu'ûrun

Dünyâ var imiş yâ ki yok olmuş ne umûrun

Terkîb-i bend/1. bend

Sofuzâde'nin notu: Bu beyit de hoş giden saçmalardandır.

Külliyyât, s. 137:

Sen'sin eden idlâl nice ehl-i tarîki

Sen'sin eden ihdâ nice güm-geşte-i râhı

Hükmün ki ola mûcib-i hayr u şerr-i ef'âl

Yâ Rab ne içindir bu evâmir bu nevâhî?

Sen'dendir İlâhî yine bu mekr u bu fitne

Bu mekr u bu fitne yine Sen'dendir İlâhî!

Terkîb-i bend/3. bend

Sofuzâde'nin notu: Kullara lâzım olan emre itâattir, emir mücebince istikâmettir. Kimsenin Allah'a i'tirâza hakkı yoktur. Bu sözler bâtılı Hakk'a isnâd olur ki müntehâsı küfürdür. M.T.

Külliyyât, s. 137:

Âsûde olam dersen gelme cihâna

Meydâna düşen kurtulmaz seng-i kazâdan

Terkîb-i bend/4. bend

Sofuzâde'nin notu: Kimse kendi irâdesiyle cihâna gelmiş değildir.

Külliyyât'ın sonundaki açıklamalarda bu beyit ile ilgili bir not vardır, fakat muhtevası farklıdır.

Külliyyât, s. 138:

Halletmediler bu lûgazın sırrını kimse

Bin kâfile geçti hükemâdan fuzalâdan

Terkîb-i bend/4. bend

Sofuzâde'nin notu: Bu beyit de hoşâ giden saçmalardandır. Peygamber Efendimiz 'Dünya dâr-ı râhat değil, râh-ı rihlettir' buyurdular. Yolcuya lâzım olan râhat değil, selâm(le) geçip gitmektir. M.T.

Külliyât, s. 141:

Kâbil midir elfâz ile tağyîr-i hakikat
Mümkün mü ki tefrîk oluna küfr ile îmân
Bir hâkden inşâ olunur deyr ile mescid
Birdir nazar-ı Hak'da Mecûs ile Müselmân

Terkîb-i bend/7. bend

Sofuzâde'nin notu: Küfr ile îmân tefrîk olunmuştur. Nazar-ı Hak'da Müslüman ile Mecûsî bir değildir. Eğer maksat ahkâm ve adâletde ise ayrılmaz.

Külliyât, s. 141:

Geh çâk olunur dâmen-i pâkîze-i 'ismet
Geh 'iffet (eder) âdemi ârâyiş-i zindân

Terkîb-i bend/7. bend

Parantez içini dikkate aldığımızda vezin ve anlam tamamlanmaktadır. Sofuzâde'nin bu metin tamiri *Ziya Paşa'da* da yapılmıştır (s. 213).

Külliyât, s. 142:

Kibre ne sebep yoksa vezîrim deyû gerçek
Sen kendini düstûr-ı mükerrem mi sanırsın
Ey müftehir-i devlet-i yek-rûze-i dünyâ
Dünyâ sana mahsûs u müsellemler mi sanırsın
Hâlî ne zaman kaldı cihân ehl-i tama'dan
Sen zâtını bu 'âleme elzem mi sanırsın

Terkîb-i bend/8. bend

Sofuzâde'nin notu: Bu beyitler, o vaktin sadrâzam olup Ziya Paşa'nın mebğûzu olan Âlî Paşa'ya ta'rîzdir. Fakat Paşa'nın vefâtından sonra kadrini bilmişler ve nedâmet etmişlerdir. M.T. (Bu konuda M.K.İnal'ın *Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar*, İstanbul 1969, c. 1 / Mehmed Emin Âlî Paşa maddesine bakılabilir.)

Külliyât, s. 144:

Milliyeti nisyân ederek her işimizde
Efkâr-ı Freng'e tebe'iyet yeni çıktı

Terkîb-i bend/10. bend

Sofuzâde'nin notu: Freng kıyafetine de, âdetine de, zihniyetine de taklîd ve tebe'îyyet hâsıl olup o vakit yeni çıkan şimdi tamâm meslek ve âdet ve ehliyet oldu.

Külliyât, s. 144:

Eyvâh bu bâzîcede bizler yine yandık
Zîrâ ki ziyân ortada bilmem ne kazandık

Terkîb-i bend/10. bend

Sofuzâde'nin notu: Bir şey kazanmadık ve varlığımızı mavettik. Baş iken kuyruk dahi olmadık. M.T.

Külliyât, s. 145:

Her cevrine râzîleriz ey şâh-ı melâhat
Bizler ki kuluz mu'tasım-ı bâb-ı rızâyız

Terkîb-i bend/11. bend

Sofuzâde'nin notu: Abdülaziz'e tarzıyye-i ma'neviyyedir.

Ziya Paşa'da (s. 216) ikinci mısra'nın sonu "...bâb-ı râzılarız" dır ki yanlışlık olması muhtemeldir.

Külliyât, s. 157:

Tercî-i bendin 13. ve 14. bendlerinin bulunduğu bu sayfada Sofuzâde'nin şu mısraları yer almaktadır:

Hissedip yazdın Ziya ammâ bu hâli görmedin
Ehl-i İslâm'a düşen nahs-i zevâli görmedin
Ma'rifet nâmında müstevlî dalâli görmedin
Küfre da'vet başladı böyle cidâli görmedin
Oldu mektepler hayâsızlık misâli görmedin
Dîn ü nâmûs oldu pâ-mâl, ibtizâli görmedin
Apaçık erkek kadınla ittisâli görmedin
Âşiyân-ı devleti itlerle mâlî görmedin
Şimdi gel gör ki ne oldu mülk ü millet görmedin
Mülkü gitdi milleti mahvoldu devlet görmedin

M.T. 17 Şubat 1341 (1922)

Külliyât, s. 181:

Gerdenlere pîrâye olur tavk-ı esâret
Bir beldede kim bir deli bin âklı bağlar

Sofuzâde'nin notu: Yukarıdaki beyitin hizasında Sofuzâde'nin şu beyiti vardır:

Rıf'at sayılır vaz'-ı hakâretle rezâlet
Elbetde ahâlisi zarûretle kan ađlar

Ziya Paşa'da bu beyit yoktur (s. 249).

Külliyyât, s. 248:

Celî her nüktesinde bin hakâyık
'Ayân her cümlesinde bir dekâyık

Nâme

Sofuzâde'nin notu:

Hakâyık müncelî her nüktesinde
Dekâyık muntavî her cümlesinde

Böyle yazılmak icap ederdi. M.T.

Külliyyât'ın sonundaki açıklamalarda (s.297), "bin hakâyık" la "bin dekâyık" yanlışır demiş. Sofuzâde bu yanlışı düzelşmiş oluyor.

Külliyyât, s. 254: Boş olan bu sayfada Sofuzâde'ye ait 8 Temmuz 1927 tarihli bir gazel vardır ki, kitabın iç sayfalarında bulunması hasebiyle aşağıya alıyoruz:

Bu bâdiyede biz ki sebük-seyr-i cünûnuz
Âzâde-i âlâyiř-i nîreng-i fûnûmuz
Bir vâsıtedir varlığımız nûr-ı zuhûra
Âsân geliriz hor nazara kuhl-i 'uyûnuz
Temsil ederiz lahzada bir řekl-i hakîkat
Erbâb-ı yakîniz řeref-i 'asr u kurûnuz
Tafsîl ederiz mücmel-i âyât-ı vücûdu
Eyyâm ile hem-cilve olan ehl-i řu'ûnuz
İsbât-ı hakâyıkda olup mürşid-i âgâh
Anlar bizi irfânı olan keřf-i zünûnuz
Eslâfımızın peyreviyiz ilm ü ebede
Vâreste-diliz 'âleme bî-meyl ü rûkûnuz
Sîretde var olmadı Tevfik müyesser
Sîretde fakat mastaba-ârâ-yı sükûnuz

8 Temmuz 1927

Külliyyât, s. 300: Boş olan bu sayfada Sofuzâde'ye ait 8 şubat 1341 (1922) tarihli bir gazel ile bir beyit vardır ki aşağıdadır:

Gazel

Te'lîf edip endîşe-i emelimle
Döktüm o yola varlığımı mâ-hasalımla
Gezdim aradım gördüm o meh-pâreyi nâ-gâh
Sevdâyı getirdim başıma kendi elimle
Mîzân-ı mahabbetde hayâliyle olup yâr
Tartılmada gönüm o meh-i bî-bedelimle
Düşdüm gam-ı hecrile reh-i bîm ü ümîde
Birleşmek için bende cezâ-yı 'amelimle
Raks etse sezâ nağme-serâyân-ı mahabbet
Tevfik edip âhenk nevâ bu gazelimle

8 Şubat 1341 (1922)

Beyit

Kimin Hak korkusuyla pâk olursa vechi vicdânı
Umûrunda ânın rehber olur tevfik-i Rabbânî

Külliyât, s. 302:

Dilersen gösterip mâ-dûnu mâ-fevk

Sofuzâde'nin notu: Âlî Paşa'yı mâdûn, Mahmud Nedîm Paşa'yı mâfevk gösterdiği gibi.

Külliyât, s. 304: Boş sayfa olup üzerinde Sofuzâde'ye ait aşağıdaki beyitler vardır:

Hükm-i takdîr-i ezel el'ân kemâ-kândır fakat
Eylemiş tertîbi îcâdın vesâ'ilden zuhûr
Bâdi-i îslâh-ı devletdir semûm-ı hâdisât
'Îllete eyler devâ zehr-i helâhilden zuhûr

KAYNAKÇA

1. Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, 1962-1965.
2. Süleyman Nazîf Bey, *Külliyât-ı Ziya Paşa / Nazım Kısmı*, Yeni Matbaa, İstanbul 1343/1925.
3. Önder Göçgün, *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri*, Ankara 1987.
4. Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, 1. cild, 2. Baskı, Ankara 1979.
5. *İlmiyye Salnâmesi*, Birinci Def'a, İstanbul 1334 (1915).
6. Abdulkadir Altuncu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972.
7. Müstakimzâde S. Sa'deddin, *Devletü'l-Meşâyih ma'a Zeyl*, İstanbul, 1970.